विशाखतुलाभारप्रबन्धः

प्रसाधिका

ए. सुमङ्गला बायी

विशाखतुलाभारप्रबन्धः

विशाखतुलाभारप्रबन्धः

ए. आर्. राजराजवर्मा

प्रसाधिका
ए. सुमङ्गला बायी

पौरस्त्यगवेषणालयम्
हस्तलिखितग्रन्थशाला, केरलसर्वकलाशाला
कार्यवट्टम्, तिरुवनन्तपुरम्

VIŚĀKHATULĀBHĀRAPRABANDHA

A. R. RAJA RAJA VARMA

Edited by

A. SUMANGALA BAI

Oriental Research Institute and Manuscripts Library
University of Kerala
Kariavattom, Trivandrum

Trivandrum Sanskrit Series No. 255

General Editor
Dr. T. BHASKARAN

VIŚĀKHATULĀBHĀRAPRABANDHA

Edited by

A. SUMANGALA BAI

Printed and published by Dr. T. Bhaskaran, Director, Oriental Research Institute and Manuscripts Library, for the University of Kerala. First Published in June 1985 A. D./ Edavam 1160 M. E.
Price Rs. 5/-. Printed at S. B. Press, Trivandrum.

VIŚĀKHATULĀBHĀRAPRABANDHA

Introduction

Any event, minor or major, during the reign of a king was used to be celebrated by his court-poets in olden days composing literary pieces, commemorating the incident. The 'Viśākhatulābhāraprabandha' written by A. R. Raja Raja Varma is one of the works so compiled.

In the year 1060 M. E. (1885 A. D.) Viśākham Tirunal (1055-1060/1880-1885 A.D.), the King of Travancore celebrated Tulāpuruṣadāna (weighing his person with something valuable preferably gold and offering it to God or Brahmins). The event was celebrated as a festival. Famous writers of the period compiled poetical works extolling the King on his performing this ceremony. Thus Kerala Varma Valiya Koil Thampuran (the author of the Mahākāvya Viśākhavijaya) wrote Tulābhāraśataka. The creation of Mm Dr. T. Ganapathy Sastri was Tulāpuruṣadāṇakāvya. Elattur Rāmaswami Śāstrikal produced Tulābhāraprabandha. Needless to say, that all these works were presented to the King. This work also was offered as a tribute to the King along with those of the veterans. The King arranged a special function for the presentation of awards to these great writers. A. R. Raja Raja Varma was only a student, 22 years old at that time. He was not invited to the function. He feared that his work was not upto the standard and that might be the reason for his not being invited, a thought which naturally made him disappointed. But one day the King summoned the young writer to his court and congratulated him on his accomplishment. The King gave the writer a pair of diamond ear-rings as prize for his composition. He explained that the delay in making the award was caused by the difficulty in getting the ear-rings from Madras. A.R. was very much pleased and wore with pride those ear-rings till the end of his life. The incident bears testimony to the royal appreciation of the composition. Viśākham Tirunāl himself being very learned it can be presumed that he might have appreciated the intrinsic merit of the work. That A.R. is the author of this work can be

gathered from the colophon occurring at its end. The colophon runs as follows:-

रचितो राजराजेन
चरणाम्बुजसेविना ।
श्रीविशाखतुलाभार-
प्रबन्धायं मुदेस्तु वः ।।

A.R. Rajaraja Varma (1863-1918) was a versatile writer in Malayalam and Sanskrit. He has to his credit many works in those languages. His scholarship has a wide range. He was well-versed in astronomy, grammar, poetics, prosody and a variety of subjects. Most of his works in Sanskrit remain unpublished. The present work also has not been printed before. His works in Malayalam grammar, rhetorics and prosody prepared as graduate and post-graduate level textbooks have become classics. Some of his Sanskrit works are the following:

1. Bhangavilāpa
2. Kādambarīsamgraha
3. Vīṇāṣṭaka
4. Dēvīdaṇḍaka
5. Gairvāṇīvijaya
6. Vimānāṣṭaka
7. Mēghōpālambha
8. Pitṛpralāpa
9. Āngalasāmrājya
10. Viṭavibhāvarī
11. Laghupāṇinīya

This work is written in the campu-style where prose and verse are beautifully intermingled. It is divided into two parts namely the former half (पूर्वार्ध) and the latter half (उत्तरार्ध). The former half consists of forty verses and six pieces of prose whereas the latter half contains fiftytwo verses and six passages in prose. According to Ullur S. Parameswara Iyer A.R. has written only 94 stanzas in verse and prose. But Kerala Varma Valiya Koil Thampuran, his teacher and uncle, added six more stanzas to make it a śataka, century of verses. (Kerala Sahitya Caritram Vol. V. p. 805). This seems to be not correct. A Śataka need not necessarily contain exactly 100 verses, it may be more or less since the śataka-form is rather a poetic genre. Further in this book there are only 89 stanzas and 14 pieces of prose whereas the number of stanzas given by Ulloor is 94. Another point to be noted is that from the colophon it can be gathered that it is a prabandha and from the

interspersing of prose and verse it is a campu. The work thus being a campu prabandha cannot be a śataka at the same time.

The remark of Ulloor to the effect that Kerala Varma composed six more verses to complete the work of A. R. Rajaraja Varma seems to be the outcome of a misunderstanding. This might have arisen from the fact that the transcripts of both the works of Kerala Varma and A. R. are alike entitled Viśākhatulābhāraprabandha. The two transcripts (Nos. 1970 and 1971) got from the Palace Library are with us. In the work of Kerala Varma the exact title of which is Tulābhāraśataka, there are 100 verses, but the last six seem to be a second thought addition. This can be corroborated by the fact that after 94th stanza there is 'Śubhamastu' which is indicative of the ending of the work. After this six more stanzas are given. By replacing one thing for another in the memory Ulloor might have said that Kerala Varma wrote six stanzas to the 94 to make a century of verses to the work of A. R. whereas in truth what Kerala Varma has done was to add six more stanzas to his own work. That the memory of Ulloor has deceived him is amply proved by the fact that all the verses (1, 46, 53 and 72) and one prose passage (No. 1) quoted by Ulloor to show the nature of the work of A. R. is not from Viśākhatulābharaprabandha but from Tulābharasataka' by Valiakoil Thampuran.

The subject of the composition is, as already said the tulāpuruṣadāna performed by Viśākham Tirunal. The work begins with the introduction of the King and the description of the city of Trivandrum where the King ruled. Then the greatness and prowess of the King are brought out in vivid language. The King once thought of doing some meritorious deeds in accordance with tradition to hold aloft the banner of virtue of his family. Then the idea of performing tulāpuruṣadāna struck him. Thereupon the King ordered his minister to make preparations for conducting the ceremony. It was a ritual done by his forbears and without doing it the King felt that he cannot remain content. The minister ordered the officials under him to do the needful. The news spread everywhere in the country at once. The result was the tumultuous noise raised by people eager to take part in the ceremony in various capacities. As the ritual was planned for the month of Vaiśākha the poet finds

an occasion to describe the spring season which is quite befitting a festival. The people were caught with eagerness to witness the festival. The things collected for conducting the ceremony are described in this context.

The second part begins with the depiction of people coming to the city to take part in the festival and the tumult raised by them. Then the ceremony begins. The rustic people's childish reactions on coming across the different sights of the city are described with a humorous touch. The arrival of the Brahmins desirous of partaking sumptuous feasts and the heap of eatables are described in clear language. The mountain-like heaps of white rice, the poet observes, raises the suspicion whether the King was going to be weighed with pearls.

The feast of Brahmins and the hurry-burry in connection with the festival become fit subjects for the deft pen of the poet.

The king gets ready to perform all the preliminary rituals. First he accepts a preceptor. He observes the vows for the ritual, which gives his face an added glory. He salutes all the deities. On the day appointed for the ceremony the King enters the hall where the balance was placed and where oblations into fire with the recital of mantrās have been made. Having saluted the preceptor, elders and relatives the King gets into the scale to be weighed. Then conches are blown, drums beaten and there arises the sound of "hail, hail." Gifts are distributed profusely among Brahmins. The work ends with the benediction that the King Viṣākha may rule over the earth for a long time.

Assessing the work as a whole, Ulloor has remarked that the work does not rise to the standard set by Kerala Varma. That such an observation has a tinge of prejudice is undoubted because we have already noted that there is some confusion in the mind of Ulloor about the identity of the work and that all the passages quoted by Ulloor as from Viśākhatulābhāraprabandha are really from Tulābhāraśataka. Therefore we have to presume that in his eagerness to place his patron above the young budding poet, ie. A. R., he has unwittingly criticised him.

Besides considering the young age of A. R. one can say that he can be proud of his composition. He is gifted with in-

born poetic talents. As a student of Fourth Form he wrote an essay on the dictum,—'An honest man is the noblest work of God' -and got the cash award of sixty rupees from Viśākham Tirunal. It is difficult to believe that the Tulābhāraprabandha is the creation of a young budding poet, because it displays the eloquence of a mature and scholarly person. The author has been able to emulate without effort the dictions of Kādambari and Harşacarita. The diction, the mode of presentation, the mastery over the vocabulary, the apt application of figures of sound and sense and the graphic descriptions make the work very attractive. As an illustration a verse describing the city of Trivandrum may be quoted:

श्रीमत्केरलमण्डलोज्ज्वलशिरोऽलङ्कारलीलाकरमं
श्रीवञ्चिक्षितिपालमूलनगरं श्रीकान्तसंसेवितम् ।
श्यानन्दूरमहो! पुरन्दरपुरी सम्मोदमप्यावहत्
स्यानन्दूरमनिन्दितं पुरवरं जागर्ति सर्वार्त्तिहृत् ।। I. 2

Comparison brought out with the aid of śḷēsa (double meaning) is a peculiarity of Sanskrit ākhyāyikās. A.R. also has skilfully made use of this figure. For example:

उल्लासयन्ती नगरान्तराल-
मुन्निद्रयन्ती कविचित्तपद्मम् ।
उन्मीलयन्ती सुमनः प्रपञ्च-
मुद्धाटयन्ती क्षितिभृन्महत्त्वम् ।। I· 22

स्वरादि विविधस्पर्शा
अनन्तस्थानभासुराः ।
ऊष्मसंयोगमहिता
व्यञ्जनौघा विरेजिरे ।। II 22

can be quoted. To bring out the extra-ordinary qualities possessed by an object under description, of course with exaggeration the poets often make use of the figure Ullēkha wherein an object is conceived of in different ways by different persons or by one and the same person. For example the following from the description of the city of Trivandrum can be quoted:

महाकुलीन: स्वकुलक्रमाप्ते
सिंहासने सिंहसमो महीन्द्र :
प्रीतिस्सतां चेतसि चेतरेषां
भीतिश्च तेनुर्युगपत्पदं किम् ।। I. 10

यच्च किल नगरवरं नानादेशागतैर्विद्वज्जनविशिष्टामिति विद्यार्थिभिर्वेशवनितानिषेवितामिति विटै: महाराजनिवासमहितामिति महद्भि: पाठशालापरीतमिति पिपठिषुभि : सततसन्निहितमाधवामिति सात्विकै: कौतुकायतनमिति कुतूहलिभि : न्यायशालानिवेश इति नीतिविशारदैश्च निरन्तरं निषेव्यते ।। I. 1

It is to be noted here that this does not exactly fit in with the accepted definition of the figure. Similar deft use of other figures also are there. Anyone reading the book can easily pick them out.

In the use of jingling alliteration also the poet displays a skill of no mean order. For example, take the passage beginning with

अञ्जसा च खञ्जननयनाचरणकञ्जरञ्जनमञ्जीरसञ्जातशिञ्जितातिमञ्जुगुञ्जदलिपुञ्जसमञ्जसकुञ्जमञ्जरीसमर्थितपार्थिवोपदापदार्थसार्थ चरितार्थितोपशल्य: सुमधुर मधु माधुरीभरोपरज्यदीषत्कषायरसोत्तालरसालसालसमुल्फुल्लपल्लवास्वाद समुत्सारित........ I. 5

There are many stanzas in which the beauty of a simile is enhanced by blending svabhavokti with it. For example:-

तदा वितानाम्बरमाल्यभूषिता:
प्रतीक्षमाणा महितं महं मुहु: ।
लसद्वलीका: परितोऽथशालिका
विरेजिरे वासकसज्जिका इव ।। I. 39

The apparent contradiction (virōdhābhāsa) brought out by the plurisignificance of word is another trait of the work. For example:-

निर्व्यापारास्त्वरितमगमस्तस्करा मस्करित्वं
शान्तस्वान्ता अपि भव सुखे सस्पृहा संबभूवुः।
नीत्या नित्यं निखिलसुखदे श्रीविशाखक्षितीन्द्रे
वञ्चिक्षोणीमवति सुमहान् व्यत्ययस्सत्यमासीत् ॥ I. 11

The practice of reproducing the conversation of the people assembling to take part in a festival is a feature followed by the authors of campūs. The Viśākhatulābhāraprabandha also has followed the method. This adds to the flavour of the work.

Thus in the dexterous use of figures of sound and sense, admirable mastery of language, use of humour and the reflection of the state of a section of people the work has risen to a commendable standard.

The present edition of the work is based on a transcript No. T 1970 procured from the Palace Library.

I am thankful to Sri. Madhavan Unni retired Senior Research Officer for the valuable help he has rendered for the preparation of the text of the work. I thank Dr. T. Bhaskaran, Director of the Department, for his help and guidance.

तुलाभारप्रबन्धः ।

आनन्दाननिशं दिशन् सुमनसां वृन्दाय मन्देतरां
शक्तिं शिष्टजनेष्टसाधनविधौ साधीयसीं संवहन् ।
भूयाद्भूरिशिलासहस्रविलसत्क्रौञ्चाद्रिवेधक्रियां
सम्यङ्निर्वहणाप्तकीर्तिमहितः श्रीमान् विशाखः श्रियै ॥ 1

श्रीमत्केरलमण्डलोज्ज्वलशिरोऽलङ्कारलीलाकरं
श्रीवञ्चिक्षितिपालमूलनगरं श्रीकान्तसंसेवितम् ।
श्यानन्दूरमहो ! पुरन्दरपुरीसम्मोदमत्यावहत्
स्यानन्दूरमनिन्दितं पुरवरं जागर्ति सर्वार्त्तिहृत् ॥ 2

श्रीराम क्षितिपाल भक्तिमहिमप्रीतेन दैत्यान्तके-
नैतन्मण्डलपालनाय नियतं प्रत्यालयं प्रेषिताः ।
नूनं तत्करपाञ्चजन्यतनया इत्यादधाना भ्रमं
यस्मिन् सीमशिलाशिरस्सु लिखिता राजन्ति शङ्खव्रजाः॥ 3

पौरस्त्यसीमाप्रवहत्स्वकीयपानीयपातिह्लदिनी भुजेन ।
जामातुरावास इतीव मोदादालिङ्गनं यस्य करोति सिन्धुः॥ 4

स्तम्भोपरि प्रतिनिवेशवशात्सुदूर-
लक्ष्यांशुभिः स्फटिकगोलकदीपिकाभिः ।
सन्ध्यासु तारकित पुष्करमत्सरात्किं
यत्रात्मभूषणविधिं कलयन्ति रथ्याः ॥ 5

यस्मिन्नीषन्मलजलपतद्दीपजालानुबिंब-
व्याकीर्णान्तर्ज्जलपरिसरः पद्मतीर्थस्तटाकः ।
स्वैरं तीरे जपरतधियां योगिनां शातकुम्भ-
स्तम्भव्रातैः कृतवृतिरिति भ्रान्तिमन्तर्विधत्ते ॥ 6

यस्मिन् वञ्चिक्षितीन्द्रप्रचुरवितरणप्रौढिमाकर्ण्य लोकात्
स्वात्माप्येतेन काले निखिलधनलयादर्थिसात्कारमेति ।
निश्चित्य क्षुद्रकायो दितितनयरिपुस्वत्वलाभाय वेगा–
त्संप्राप्तः स्वर्णशैलःकिल लसति सुरेशालये सध्वजेन्द्रः ।। 7

निखिलभुवननाथे नीरजाक्षे विसृज्य
स्वनिलयमधिवासं यत्र कर्तुं प्रवृत्ते ।
उपरिभुवनषट्कं तन्निषेवार्थमाप्तं
परिणतमनणीयो गोपुरत्वेन नूनम् ।। 8

यच्च किल नगरवरं नानादेशागतैर्विद्वज्जनविशिष्टमिति विद्यार्थि–
भिर्वेशवनितानिषेवितमिति विटैः महाराजनिवासमहितमिति महद्भिः
पाठशाला परीतमिति पिपठिषुभिः, सततसन्निहितमाधवमिति सात्त्विकैः
कौतुकायतनमिति कुतूहलिभिः न्यायशालानिवेश इति नीतिविशारदैश्च
निरन्तरं निषेव्यते । 1

एतत्तन्नगरमवाप्य दीप्तकान्ति–
र्नीतिज्ञो निजसचिवैस्सहावनीं स्वाम् ।
साम्राज्यश्रियमनपायिनीमवाप्तः
सम्मोदादवति विशाखरामराजः ।। 9

महाकुलीनः स्वकुलक्रमाप्ते
सिंहासने सिंहसमो महीन्द्रः ।
प्रीतिस्सतां चेतसि चेतरेषां
भीतिश्च तेनुर्युगपत्पदं किम् ।। 10

निर्व्यापारास्त्वरितमगमस्तस्करा मस्करित्वं
शान्तस्वान्ता अपि भवसुखे सस्पृहाः संबभूवुः ।
नीत्या नित्यं निखिलसुखदे श्रीविशाखक्षितीन्द्रे
वञ्चिक्षोणीमवति सुमहान् व्यत्ययस्सत्यमासीत् ।। 11

किं बहुना

स्यानन्दूरपुरस्पर्धि स्यानन्दूरपुरं भुवि ।
श्रीविशाखसमो भूपः श्रीविशाखमहीश्वरः ।। 12

प्रतीक्षमाणोऽवसरं चिराय
चिन्तेयमेकान्तनिषेदुषोऽस्य ।
लक्ष्मीपतिः स्वैरविलासरङ्गे
लेभे कदाप्यन्तरमन्तरङ्गे ।। 13

अहो बतातिमहती बहुसङ्कटा च महीपालना नाम । कतिपयपुत्र-कलत्रमित्रदायादप्रभृति समुदायात्मकस्य पञ्चषजनघटितस्यापि भरणं कुटुम्बस्य महाक्लेश इति बहुशो विलपन्ति गृहमेधिनः।

एवं स्थिते कथमवतरतु नाम स्मृतिपथमपि निखिलभुवननिवासि नानाजनकदम्बैः कुटुम्बशालिनां राज्ञां कृत्यगरिमा । लोके तावत्कस्यचि-त्पुरुषस्य पर्यवस्यति परानुसरणक्लेशोऽप्यनुवर्तनेन यस्य कस्यचिन्निज-स्वामिनः-

पृथ्वी।तिनां तु प्रत्युत सदानुवर्ननीयास्सादरमनुरञ्जनीयाश्च निजा एव प्रजाः ।

किंच एवं निखिलनिजसुखसन्ततिमप्यनादृत्य नित्यमाराध्यमाना अपि प्रायेण प्रणयपराङ्मुखाः पुरोभागिनश्च किल जनाः।

किंन ते दशाननपिशाचनिष्कासनतन्त्रमहामान्त्रिकवरे महारथे-दाशरथावप्यशङ्कन्त वैशसाङ्कुरम्। कथं नाम मादृशेषु मन्थरायतां रन्ध्र गवेषणैकपरायणा दृष्टिरेषाम् ।को वा जानाति राजानमृते राज्ञामत्युन्नतं कृत्यगौरवम् । अथवा भगवच्चरणारविन्दविन्यस्तसमस्तभराणां कुतो वास्माकमवकाश एवैतादृशाशङ्कानां। तथा च तत्प्रसादादनवरतमनुबध्नी-याद्भावुकमेवास्माकम्। तत्सम्पादनार्थं च तीर्थाटनादीनि सम्यगनुष्ठितानि कर्मजातानि परिपोषयामि, पूर्वाचाराणामनुपालनेन कुलदैवतं धर्ममपि ।

इतिप्रवृत्ते मुहुरस्य चित्ते
चिन्तासमुद्रे स्वयमाविरासीत् ।
तरङ्गभङ्गागमनक्रमेण
तदा तुलाभारविधेर्विधित्सा ॥ 14

सत्वरमेवामात्यं समस्तकृत्यनित्यजागरूकं निर्जरगुरोरपि नीति-
शिक्षणविचक्षणं निखिलगुणगणविलासारामं रामवैष्णवमाहूय एवमाज्ञा-
पयामास वासवो वसुधायाः । III

भवतामिदं विदितमेव तर्कये
ननु मामकीनकुललब्धजन्मभिः ।
अवनीश्वरैरखिलधर्मकर्मठैः
क्रियते तुलापुरुषदानमुत्तमम् ॥ 15

तदकुर्वतो हृदयमेतु निर्वृतिं
कथमद्य वञ्चिधरणीपतेर्मम ।
अकृतेषु नाम करणीयवस्तुषु
स्वयमेव चिन्तय कृतार्थता कुतः ॥ 16

वितथोऽद्य सेतुसुरनिम्नगास्नवः
कलये ममावितरतस्तुलानरम् ।
बहु वाजपेययजनं द्विजन्मनः
परिमुक्तसान्ध्यविधिसन्ततेरिव ॥ 17

तदवश्यमाशु करणीय एव सः
श्रुतिचोदितः क्रतुरतीव पावनः ।
क्षमते न कालहरणं किलातुल-
श्रमसाधनोऽयमपि कर्मभावुकम् ॥ 18

तस्मादयं विधिरनन्तर एव शश्वत्
वैशाखमासि विहितो विधिवद्यथा स्यात् ।
व्यग्रस्तथार्हसितरां ननु संविधातु-
मित्यभ्युदीर्य विरराम स रामराजः ॥ 19

इत्थं पृथ्वीवलारिः पृथुविनयभरप्रह्वमौलावमात्ये
वाचा विन्यस्य सर्वामपि भरणधुरां मानुषोद्योगसाध्याम् ।
भक्त्युद्रेकप्रकामप्रवणनिजशिराश्शौरिपादारविन्दे
दैवायत्तां हृदा च प्रमुदितहृदयः कृत्यशेषानकार्षीत् ॥ 20

अमात्योऽपि

महीमहेन्द्रस्य मुखारविन्दा–
न्निष्यन्दिनो वर्णमरन्दबिन्दून् ।
पीयूषपायं परिपीय भूय-
श्चित्ते विनिश्चित्य जगाम कृत्यम् ॥ 21

ततश्च नरपतिशासनं शिरसि माल्यमिव शेखरयता सचिवप्रवरेण प्रचोदितेषु तत्तत्कार्यसम्पादनार्थमितस्ततश्चञ्चूर्यमाणेषु कर्मसचिवेषु ।

IV

उल्लासयन्ती नगरान्तराल–
मुन्निद्रयन्ती कविचित्तपद्मम् ।
उन्मीलयन्ती सुमनःप्रपञ्च–
मुद्घाटयन्ती क्षितिभृन्महत्वम् ॥ 22
उत्कण्ठयन्ती द्विजलोकमुच्चै–
रुच्चावचा सा पुर उत्पतन्ती ।
उदेष्यदुद्दाम महोष्णरश्मे-
रुषः श्रियं साधु बभार वार्ता ॥ 23

अञ्जसा च खञ्जननयनाचरणकञ्जरञ्जनमञ्जीरसञ्जातशि–ञ्जितातिमञ्जु गुञ्जदलिपुञ्ज समञ्जसकुञ्जमञ्जरीसमर्थितपार्थिवो–पदा पदार्थसार्थचरितार्थितोपशल्यः सुमधुर मधु माधुरीभरोपरज्यदीषत्क-पायरसोत्तालरसालसालसमुत्फुल्लपल्लवास्वादससुत्सारित कण्ठकौण्ठय-कलकण्ठवन्दिवृन्दविहितविविधस्तवस्तोमनिनादमेदुरितपुरोभागः, अभि-नवविलसदमलगाङ्गेयशकलोपमेयहसितचाम्पेय कुसुम पाथेय समुपयुक्त–स्वापतेय परिपूरित बहुकोशजातसमेधितश्रीः, हिमसमयविगम स्वच्छ-समुद्गच्छदतुच्छकान्तिशिशिरच्छविच्छलसितच्छत्रनिर्गच्छदच्छाच्छतर–

छायाच्छविच्छुरितप्रच्छाहितनिखिलतेजोऽन्तरः, प्रमुदिताशोकमुख निज-परिवारपरीतपार्श्वः, क्वचिदपि कदाचिदपि निरर्गलमार्ग मलयानिलना-मानमात्मनः पुष्यरथमारुह्य निखिलार्णवमेखलाविस्तीर्णमर्णवमत्यवतीर्ण-मभ्यर्णगतोत्सवोदन्तं कर्णाकर्णिकयाऽऽकर्ण्य तूर्णमेव निर्वर्णनेन पूर्णयितुकाम इव समुदीर्णकौतूहलममन्दानन्दतुन्दिलो मन्दं मन्दमवततार नगराभ्य-न्तरमनन्तवैभवरतिकान्तवीरसामन्तो वसन्तः । V

अथ मधुरमधूलीमञ्जुलाशान्तरालैः
अनुवनमनिमीलन्मल्लिकाबालवल्ली ।
धृतनटनविलासैर्वासरैराविरासे 24
....

लोकावलोकनकुतूहलतुन्दिलो यः
स्वैरं चचार वसुधामखिलामखिन्नः ।
सोऽयं तुषारपथिकः पथि कोकिलौघ-
मालोकयन्निव वृते स्वनिकेतनाय ।। 25

दिशि दिशि विसृजन्ती भृङ्गमालाकटाक्षा-
नमलकमलहासा कोकिलालापरम्या।
शिशिरविगमलक्ष्मीस्तत्क्षणेनैव तेने
मदनकदनदूनं मानसं मानवानाम् ।। 26

अनुपतन्मधु पालिगलोद्गलत्
कलकलारवमेलनभञ्जुलः ।
परिमलः परमामकरोन्मुदं
समुचितं सुरभौ स्वयमागते ।। 27

मालेयगन्धोद्वहनश्रमात्किम्
मन्दायमानो मधुमातरिश्वा ।
कुञ्जेषु कूजत्पिककोमलेषु
विश्रम्य विश्रम्य समाजगाम ।। 28

आदधे समधिकां चमत्कृतिं
मञ्जुले रसिकलोकरञ्जके ।
दोषवर्जितपदार्थसार्थके
भासुरेऽपि कविकल्पितध्वनिः ।। 29

तत्रेष्टशिष्यपरपुष्टमुखोपदिष्ट–
वर्त्मा चिरन्तरसुहृद्विहितातिथेयः ।
सोऽयं मधुर्नगरकान्तिदिदृक्षयेव
स्वैरं चचार मलयानिलदत्तहस्तः ।। 30

प्रत्यासन्नमहोत्सवस्य विधिवत्
सम्पादनायोद्यता
भृत्यास्ते मधुमारुतेन नियतं
नालोकिता भूपतेः।
आदिष्टो निजशासनस्थितिमुपा–
हर्तुं त्रिलोकीपते–
र्मारस्यानुचरोऽन्यथा कथमयं
मन्दोऽभविष्यत्तथा ।। 31

एवं क्रमेण समेधितमदनवेदनाप्रमाणे विजृम्भमाणे मधुमासे प्रत्यासीदति च शनैः शनैरवनीवलारितुलाभारोत्सवे चिरविरहविज्वलप्रमदाजनप्रतिदिनप्रतीक्ष्यमाणप्रत्यागमनदिनानां पथिकलोकानां महोत्सवावलोकनकुतूहलाकुलितचेतसां पुरौकसामपि हृदयेषु समांशमंशित इव . रराज रणरणिकाख्यो विकारः ।। VI

प्रकटचटच्चटधायप्रचुरा
प्रपदीननिष्प्रवाणि पटाः ।
आलक्षिपताध्यक्षाः
शालानिर्मापणोद्यतास्सद्यः ।। 32

इहार्थशाला इह भुक्तिशाला
इतीरयन्तो भृतकम्पितास्ते ।
प्रदक्षिणप्रक्रमणं बितेनुर–
निच्छवोऽप्यच्युतमन्दिरस्य ।। 33

वेतण्डमत्र रदलग्नतरुप्रकाण्ड-
माहिण्डमानमतिचण्डरयं निरीक्ष्य ।
सस्मार विस्मितविरिञ्चविलोक्यमानां
नारायणो निजवराहविहारचेष्टाम् ।। 34

मुहुर्मुदाशेषसमादृता सा
साधूपदेशैरुचितैः प्रक्लृप्ताः ।
अदीर्घसूत्रोत्तमसूत्रकार-
कृतिर्विरेजे बहुधा तुलार्था ।। 35

अम्बुजाक्षालयासन्नमवनीतलमञ्जसा ।
अनेकशालिकाकीर्णमसूर्यपश्यमाबभौ ।। 36

तत्रोत्सवार्थैर्भरितां पदार्थैः
शालां विशालामवलोक्य लोकः ।
तत्संज्ञितस्याभवदापणस्य
नूनं स्थलव्यत्यय इत्यमंस्त ।। 37

तदा वितानाम्बरमाल्यभूषिताः
प्रतीक्षमाणामहितं महं मुहुः ।
लसद्वलीकाः परितोऽथ शालिकाः
विरेजिरे वासकसज्जिका इव ।। 38

प्रथितविभवः पृथ्व्यां प्रत्याससाद यथा यथा
मह इह महीजानेर्माहाकुलस्य तथा तथा ।
अहमहमिका कृत्ये कृत्ये नृणामधिकारिणां
कुतुकलहरी लोकस्यापि क्रमादुपचिक्यतुः ।। 39

इति श्रीविशाखतुलाभारप्रबन्धे
पूर्वभागः ।।

अथ धरणीसुरेन्द्रा वर्णितं किंवदन्त्या
मधुरममुमुदन्तं तूर्णमाकर्णयन्तः ।
सरणिमनुसरन्तस्स्वां धनायोपदिष्टां
पुरमिदमुपयान्ति स्माशनायासहायाः ॥ 1

हुंकारैः शिबिकाभृतां प्रतिमुहु-
स्सोच्छ्वासमाम्रेडितै-
र्लोकानां गलहस्तयन्निव बलात्
पाप्मानमल्पेतरम् ।
कान्तिं कामपि बिभ्रदद्भुततप-
स्संभारसंभावितां
सम्प्राप्तो वसुधसुधाशनजनो
माहाकुलीनः पुनः ॥ 2

तदनु महोत्सवावलोकनकुतूहलसमाक्रान्तस्वान्ततया सत्वरसमागमत्वरैर्निजसृष्टिपाटवं प्रकटयितुकामेन कमलयोनिनैकत्र पुञ्जीकृतैरिव नानाजनपदनिवासिविविधजनसमुदायैस्सुमुदितैस्समावृते स्यानन्दूरनगरे क्वचित् "कियद्दूरान्तरितमितः कौतुकायतनं, का वा तद्गामिनी सरणिः अद्यैवाभिलषामोऽस्माकं तत्रत्य विविधविस्मयनीयवस्तुसामग्रीसमालोकनेन सम्पादयितुमक्षिसाफल्यम्" इत्याद्यत्यादरेण जनदर्शनमनुयुञ्जानैरर्भककुलैः, एकत्र "कस्मिन्देशे प्रतिष्ठितः सावटलोकतापसतपस्समाधितपोवनायितः शशिवदनाजनचरणनलिनविन्यासधन्यसीमावेशवाटः, कुत्र च लभ्यन्ते शंभल्यः पीठमर्दकाश्चे" ति गवेषणपरायणैस्तरुणगणैः अन्यत्र "हन्त कष्टं विनष्टो ममावष्टम्भयष्टिः कथमद्य गच्छाम्यच्युतालयमाराधयितुं भगवन्तमनन्तशायिनमि" त्यादि विविधविलापवाचालैरितस्ततश्चलद्भिरस्थितचरणैः स्थविरनिकरैः, परत्र "क इदानीं सभाध्यक्षो भवितुमर्हति कीदृशो वा भवेत् सम्भावनाक्रमः" इति समाजगमनात्पूर्वमेव निभृतमन्योन्यं विवदमानैरन्तर्वाणिभिः, इतरत्र असकृन्निवेदितोत्सवावसानदिनैरपि "कति वासरस्थायी महोत्सवः उत मासपर्यवसायी आहोस्विद्वत्सरपर्यवसायी" इति प्रतिमुहुः पृच्छद्भिरुदरंभरिभिः "अपरत्र किं सुवर्णमेव वितीर्यते उत कलधौतमपि किमस्ति प्रतिदिनं

ातग्रहः" इति ज्ञातुमतिश्रद्धालुभिर्गृध्नुभिश्च प्रतिरथ्यमुत्थाप्यमानो दिगन्तदन्तिवरश्रवणोदरविदारणविचक्षणस्तत्क्षणमुच्चैरुच्चचार कश्चन महान् कोलाहलः । प्रावर्तत च त्वरितमेव समस्तलोकोत्कलिका बलाकृष्ट इव विष्टपत्रितयाभीष्टसम्पादनपारिजातमहीरुहो महोत्सवः ।। 1

प्रक्रान्तेऽथ महोत्सवे प्रतिमुहुः
प्रत्यग्रजाग्रत्स्वपि
स्वान्तोन्मेषमहौषधेषु बहुषु
श्राव्येषु दृश्येषु च ।
चक्रे पौरजनस्य चेतसि तदा
सर्वोत्तरं कौतुकं
ग्रामेभ्योऽभिनवं समागतवता-
मज्ञानजं चापलम् ।। 3

वाचालं गलकिङ्किणीकलकलै-
रुष्णो प्रदीपज्वलत्
पार्श्वं सञ्चरमाणमन्धतमसे-
नीरन्ध्रया रथ्यया ।
दृष्ट्वैकं शकटं तदा "बत समे-
त्याघूर्णयन्नक्षिणी
घण्डाकर्णपिशाचरा"ङिति भिया
चुक्रोश भीरुर्नरः ।। 4

पाञ्चालिकां सकलकालनिवेदनार्थां
सङ्घट्टनाय मुहुरत्र विदारितायाम् ।
आलोकयन्नथ परः "क्षुधितोऽद्य हन्त
प्रासादपाल" इति कारुणिकश्शुशोच ।। 5

संवासिनं नृपगृहप्रतिहारपाल-
मालोकयन्नतिकुतूहलवानथान्यः ।

"भद्र त्वया कथममुत्र तनुत्रमध्ये
ब्रूहि प्रविष्ट"मिति विस्मयवानवादीत् ।। 6

वेलाविज्ञापनाय क्षितिपतिसदन-
द्वारपालैरभीक्ष्णं
घण्टानां घट्टितानां घणघणरणितं
तत्र तारं निशम्य ।
गण्यन्ते किं त्वमीभिर्नरपतिचरिता-
स्ते मुहूर्ते मुहूर्ते
धर्मा" इत्यन्वयुङ्क्त स्वसखमुपगतं
कश्चिदन्यो विपश्चित् ।। 7

तदानीं किलावनीसुरसमाजैस्समागतैस्तत्र चिरकालोपचीयमानमुग्रतरदुर्गतभावावग्रहग्रस्ततया प्रतिदिनसमेधमानभीष्मोष्मदुष्प्रधर्षमखिलघस्मरं तत्क्षण एवाशुशुक्षणिमौदर्यं निर्वापयितुमनवरतधारेण पायसरसासारेणाकाङ्क्षमाणैः प्रभातप्रायायामेव विभावर्यामवबुद्ध्य निर्वर्त्य च सत्वरमेव प्रात्यूषिकनित्यकृत्यसन्ततिं समासादितसादरनरलोकपुरन्दराधिकारिजनपरिपूरितपरिसरा पद्मिनीव पयस्सूपशोभिता प्रभातवेलेव द्विजचक्राह्लादिनी विभाकरमण्डललक्ष्मीरिव विलसत्परिवेषका पूर्णिमेव सकलकलद्विजराजविराजिता अद्रितटीव शर्करा राशिरमणीया शिवभक्तबाहुयष्टिरिव अतिगुरु च रुद्राक्षोत्तमबीजपुन्जेन रञ्जिता मन्दाकिनीव धवलशोभना दिवि देदीप्यमाना राजसभेव सदा मोदकरसभाजनभासिता वालुकापरिलसितोपशल्यापि न वालुकाकीर्णाभ्यर्णभूमिभुक्तिशाला । 11

त्रिलोकीविख्यातैर्मुहुरशनसंभारविभवैः
श्रुतैरेते शश्वद्विहितनवकर्णामृतरसाः ।
रसज्ञायाः पूर्वं नयनयुगपिप्रीणयिषया
किमु भ्रेमुर्विप्रास्तदनु परितो भुक्तिसदनम् ।। 8

सम्यग्विनीतैरवनीमघोन-
स्सम्मानितास्ते पुरुषैर्विचेरुः ।

पुरस्फुरज्जेमनदर्शनात्थ-
जिह्वाजलक्षालितवक्त्रगर्भाः ॥ 9

तेषां सुधाकिरणशेखरशैलशृंग-
भङ्गौ मलिम्लुचरुचिः पुरतोऽन्नराशिः ।
शङ्काङ्कुरं हृदि तदाङ्कुरयांचकार
किन्तोलनं नरपतेरिह मुक्तयेति ॥ 10

श्रीमन्तः क्षणमास्यतामिह जवात्
सर्वेऽपि दर्वीकराः
प्राप्तारः परिवेषका इति गिरं
भीतानमून् भूसुरान् ।
अध्यक्षास्समपेक्ष्य तत्र तरसा-
श्वस्तान्वितेनुः पुनः
का भीतिर्भवतां नरेन्द्रपुरुषे-
ष्वस्मासु जाग्रत्स्विति ॥ 11

अचिरेण च ।

आसन्नजेमनासार–
पिशुनस्तनितायितः ।
कदलीदलविन्यास–
निस्वनस्तत्र शुश्रुवे ॥ 12

तदनु विनयावनतकन्धरैर्वसुन्धरा पुरन्दराधिकारिभिस्सादरं निवेदिताशनावसरागमनेषु अहंपूर्विकयागत्य तत्र तत्र गृहीतासनेषु अचिरोपनीतमयातयाममृतसमानमोदनं अतिव्यसनितया "अर्हतोदमपहर्तुं कोऽपि न गृध्नुः" इति बुद्धयेव परिषेचनपानीयपरिखया परिवेष्ट्य कालविलम्बासहत्वेऽपि आचारपरतन्त्रतया अपोशानविधानाय गृहीतचुलुकेषु भूसुरेषु सा भुक्तिशाला ॥ III

पल्वलाय नलिनीदलावली–
केलिलोलकलहंसपालये ।

ईषदुन्मिषितकुड्मलालये
प्रत्यगर्जदुषसार्जितश्रिये ।। 13

मोदान्मुहुर्मोदकभेदखादने
क्षोणीसुरैश्शष्कुलनिष्कुलाकृतौ ।
उड्डामरे लड्डुकपिण्डखण्डने
तैर्व्याप्तं पर्पटपाटनेऽपि च ।। 14

कैलासशैलगलितोपलजालतुल्यान्
हैयङ्गवीनकबलानसकृद्गिलद्भ्यः ।
आभीरचोरणचणःक्षणमम्बुजाक्षो-
ऽप्यभ्यर्णभाग्ध्रुवमसूयितवानमीभ्यः ।। 15

कलुषदूषितमाशु विशोधयन्
भुवनमेष महीदिविषद्गणः ।
ध्रुवमथोदधि चूषणमातनोत्
कलशयोनिमुनेर्विजिगीषया ।। 16

अहो महीयान्महदाश्रयस्य
दुरूह एव प्रथितः प्रभावः ।
यतोऽग्रतो जाग्रत एव शौरे-
र्नृपाश्रयान् कंसगणोऽत्र रेजे ।। 17

मध्ये मध्ये शर्करासैकताली-
माबिभ्राणा तण्डुलस्थूलमुक्ता
पङ्क्तौ पङ्क्तौ पायसौघेन क्लृप्ता
शाखाजालैः प्रावहत्ताम्रपर्णी ।। 18

नागाग्रणो नव्यगुणप्रकाण्डै-
र्मोदेन मोचाफलमन्थदण्डैः ।
अवन्ध्यसारं परमाणुसिन्धुं
वसुन्धरा निर्जरसो ममन्थुः ।। 19

नूनं तदा तत्क्षणभुज्यमान-
नानाविधव्यञ्जनमेलनेन ।

सजग्धि मध्ये द्विजगायकानां
गीतौ स्वराः प्रस्फुटतामवापुः ।। 20

अथोपकण्ठं गमितेऽप्यमीभि-
रलभ्यलंभावसुखं न भक्ते ।
कुक्षिंभरीणां किल भोज्यजात-
मीदृक्षमुद्दीपयते बुभुक्षाम् ।। 21

मोदेन तेमनगणस्य गुणान् गृणत्सु
तत्राग्रजन्मसु मनांस्यभजद्गुणानाम् ।
विद्वत्सदस्सु विबुधैरभिवन्द्यमाने
काव्ये निजे कवयतामिव कोऽपि हर्षः ।। 22

अदतामतिमोदमोदनौघं
वदनेभ्यो वसुधासुधाशनानाम् ।
उदगादुपशाम्यतस्तदानीं
उदराग्नेरिव सीत्कृतिप्रणादः ।। 23

इत्येकत्र महीसुरोदरमहाम्भोराशिसम्पूरणे
बभ्राजे सुरसिन्धुविभ्रममरं बिभ्रत्स भुक्त्युत्सवः ।
तावत्सूरिसदस्सुरेश्वरसभाशोभावती भारती
शैलूषीशुभरङ्गभङ्गिममनागङ्गीचकारान्यतः ।। 24

निश्शेषतोषितमनोषिनिषेव्यमाणा
सा वैदुषीकपिदृषत्परिषत्प्रहर्षम् ।
चक्रे चिरं चुलुकिताखिलशास्त्रसिन्धोः
श्रीमद्विशाखवसुधातलवासवस्य ।। 25

हन्त ! तदानीमवनीजाने-
र्भोजनशाले द्विजवाचाले ।
कर्मसमानं पुनरास्थाने
चित्रमिहाभूदुभयत्रापि ।। 26

खरादि[1] विविधस्पर्शा
अनन्तस्थानभासुराः ।
ऊष्मसंयोगमहिता
व्यञ्जनौघा विरेजिरे ।। 27

भोजनाङ्कानुबन्धेऽपि[2] गुणो नाऽयाति हा कथम् ।
इत्थमक्षमया कश्चित्कथयामास कौतुकी ।। 28

पङ्क्ताविह[3] ब्रह्मपरायणायाम्
किं विस्मृतं व्यासविनिर्मितायाम् ।

---

1 खरादीतिः– भुक्तिशालापक्षे खरादि विविधस्पर्शाः खरमृदुलादि नानाविध स्पर्शविशिष्टाः अनन्तस्थानभासुराः बहुषु स्थानभेदेषु प्रतिष्ठिताः ऊष्मसंयोगमहिताः उष्णत्व सम्बन्धात् स्वादवः व्यञ्जनौघाः तेमनजालानि विरेजिरे । सभापक्षे-खरातिखरमृदु घोषादि संज्ञक वर्गाक्षरसहिताः, न अनन्तस्थाः, अन्तस्थ-सहिताः अन्तस्था य, र, ल, वाः । ऊष्मभिः श, ष, स, हैः, संयोगैश्च महिताः व्यञ्जनानां हलां औघाः ।

2 "भोजनेति"– भुक्तपक्षे–भोजनांकस्य भुक्तिचिह्नस्य गुण मासूदः परिवेषक इति यावत् । पूर्वलब्धं सर्वमपि जेमनां–भुक्तम् । इच्छामि च पुनरपि भोक्तुम्, तत्कथम् । भोज्यमाहर्तुं गतः परिवेषको विलम्बत इति कश्चिदक्षमी कुक्षिंभरिश्चुक्रोशेति भावः ।। अन्यत्र भो हे जन ! अवज्ञा सूचिकेयं संबुद्धिः, अङ्कानुबन्धेऽपि ङकार ककार रुपयो व्याकरण प्रसिद्धयो रनुबन्धयोः इतोः अभावेऽपि गुणः परिभाषितः अदेङोरन्यतरः । क्ङिति चेत्येव हि गुणनिषेधः प्रकृते च तस्य नावकाशः । तत्कथं गुणाभावः इति भावः ।

3 पङ्क्ताविति ।। भुक्तिपक्षे ।। ब्रह्माब्राह्मणः, व्यासैः खण्डैः पदक्रमस्य चरणत्रिन्यासस्य अध्यक्षः पौरोगवः । अस्यां पङ्क्तौ कथं परिवेष्टुं भवता विस्मृतमिति पौरोगवः कञ्चित् परिवेषकमपृच्छदिति भावः । अन्यत्र ब्रह्म वेदान्तप्रतिपाद्यं वस्तु । व्यासः पाराशरिः । पदक्रमयोः उपन्यसनं उपन्यासः, अध्यक्षः सभाध्यक्षः ।।

पदक्रमोपन्यसनं त्वयेति
श्रुता तदाध्यक्षजनस्य वाणी ।। 29

द्राक्षादिपाकेन विनापि विद्वन्
सर्वं समीचीनमत: किमस्य ।
फलं वद स्वोक्ति गौरवेणे-
त्यपृच्छदेकस्सविधस्थमन्यम् ।। 30

नाद्रियतेऽन्नंभट्ट:
कस्मादिति पृष्ठ ऊचेऽथ ।
हे न्यायज्ञा अस्मा–
दधिकबलानेवमानयामीति ।। 31

साहसिकत्वमहो ! ते
तत्र रसास्वाद भेद सद्भावे
ननु कथमापादयसौ गौरव
दोषं मुधेति सोऽप्यूचे ।। 32

इत्थं जनान् भिन्नरुचीन् स्वभावा-
दिच्छानुरूपैस्सुखयन् विनोदै: ।
विश्वंभराजम्भरिपोर्जजृम्भे
तावत्तुलादानमहोत्सवोऽयम् ।। 33

---

4 अन्नमितिभट्ट: कस्मादन्नं नाद्रियते इति पृष्ट: कश्चिदूचेयथा । हे न्यायज्ञा: अहंअस्मादन्नात्–अन्नापेक्षयेत्यर्थ: । दधि कबळानेवमानया–मीति । अन्यत्र अन्नंभट्ट: तत्संज्ञितो नैयायिक: कथं नाद्रियते–कर्मणि लट् । भवतेति शेष: । अस्मात् न्यायज्ञात् अधिकबलान् अधिक बुद्धि–शक्तिशालिन: ।।

5 द्राक्षेति—भुक्तिपक्षे द्राक्षादि सर्वं पाकेन विनापि समीचीनम् । अन्यत्र द्राक्षादिपाकेन द्राक्षाक्षीरादि परिभाषित पाकेन विनापि सर्वं समीचीनम् । काव्ये सर्व साधु ।।

31

6 साहसिकेति—एकत्र रसस्य मधुरादेरास्वादस्य च । अन्यत्र । रसास्वादस्य–शृङ्गारादि बोधस्य ।। रसगम्भीरिमा पाक इत्युक्तत्वात् ।।

महाराजोऽपि तावदखिलागमपारदृश्वा वैश्वानर इव विकस्वर–कान्तिस्तत्क्षणारभ्यमाणमहोत्सवसम्पादित स्वस्वचित्तानुकूल तत्तन्मनो-विनोदनोपायोपलब्धि समधिक विकासीमानस नानाजन निरन्तरवितीर्यमाण बहुविधाशीराशि सम्पर्कसविशेष रमणीय राजलक्ष्मी समाश्लिष्यमाण सकलावयवसम्मान्यसम्यगादर स्नेह बहुमान पुरस्सरं सर्वान् अपि सम्बन्धिनस्समागतान् अर्हयित्वा यथार्हमितरानपि जनान् जनार्दनचरण पङ्केरुह पर्यन्तसमर्पित स्वान्तो यथाक्रममुपाक्रमत निर्वर्तयितुं सर्वमेव धर्मानुशासन समाम्नातं कर्मजातम् IV

अथावृणीतागमसारवेदय–
स्सदा सदाचारपरं गुरं नृपः ।
स्वयं समुन्मूलयितुं तमः क्षमो–
प्युपेक्षते प्रातरनूरुमर्यमा ।। 34

दीनपालनमहाव्रते दृढे
दीक्षितोऽपि सततं स भूपतिः ।
अन्वतिष्ठदथ सुष्ठु निष्ठुरं
यज्ञदीक्षणविधि विचक्षणः ।। 35

रोहिणीरमणकान्तिधोरणी-
रामणीयक तृणीकृतिक्षमम् ।
आप कामपि मुखं महीक्षितो
दीक्षितस्य सुषमामनोपमाम् ।। 36

आसक्तिमस्य कृषितन्त्रकलासु राज्ञो
विज्ञाय किन्तु स परेङ्गितवित्पुरोधाः ।
पात्रेषु तत्र कलधौतविनिर्मितेषु
बीजानि धान्यनवकस्य नवान्यवाप्सीत् ।। 37

ऋत्विग्भिरुत्तमगुणैस्तदनूपहूता
स्सप्तापि लोकजननीरिह सप्ततन्तौ
देवान् जनार्दनपिनाकि विनायकांश्च
भक्त्या ननाम नरपालकुलावतंसः ।। 38

अनन्तरमनन्तरायमेवमुपक्रान्ते सप्ततन्तौ सन्तत सन्तन्यमानहवन-सर्मापित सर्पिर्निष्पादित बहुलपरिमल परिपूरितदशदिशावकाशे सर्व-गीर्वाणघ्राणतर्पणे प्रसर्पति सकलकलिकल्मषनिश्शेषपेषण समयसमासत्ति सूचक धूमकेतौ क्रतुधूमकेतु धूमे परितः प्रतिष्ठित महोन्नत केतन विततिलम्बित वातपोतानवरत चलित पताकानिकरांगुलीविलास संज्ञया यज्ञह-विरास्वादनाय समाह्वयति हरिहयप्रमुखां बर्हिर्मुखमण्डलीं तुलामण्डपे गभीरमधुरतरं मुखरित रोदोविवरं मुहुर्मुहुर्मूर्च्छति मङ्गलार्थमाध्माय-मानशङ्खनिध्वाने तत्तदमर्त्य सार्वभौम सपर्या पर्याकुलचित्तेषु ऋत्विक् सत्तमेषु अन्तरान्तरासीन पटुपाठकजनारभ्यमाण पुराण पारायण निनाद विमिश्रितैः श्रुतिघोषैः श्रोत्रामृतं विकिरति श्रोत्रियकुले च भुवनत्रय दुखापमवाप किमपि कामिनीयकमतिमात्र पवित्रा सा सत्रशाला ।। V

उग्दातृगीतमिह सामसमन्ततोऽपि
श्रुत्वा बुधाविदधुरोक्षणमन्तरीक्षे ।
श्रीजानिकेतन निकेतनतामुपेत-
श्चैतन्य मेत्य डयते गरुडः किलेति ।। 39

इति मुदितमना मनीषियुक्तः
श्रुतिविहिताभिरतन्द्रितः क्रियाभिः ।
क्षितिपतिरतिवाहयाञ्चकार
क्षणमिव सप्त दिनानि दीनबन्धुः ।। 40

अज्ञातसीम्ना जगतान्त्रयाणा-
मामोदभूम्ना सममाजगाम ।
मेध्योभृशं मध्यम लोकपाल-
मौलेस्तुलारोहणवासरोऽपि 41

श्रीविशाखमहीपतिरपि प्रभातोन्मुखायां विभावर्यां रजनि जागर-णजातश्रमालसतयेव मलीमसवपुषि मन्दत्विषि शनैश्शनैरवतरति चरम-गिरिशिखरं शिशिरकरे प्रसभोद्घाटित कमलकोशसम्पुटसम्पादित सौरभ-सम्पत्संभाविते प्रचलति प्राभातिके प्रभञ्जनपोते तत इतः प्रकीर्णतार-कानिकराबकरमंबरचत्वरादचिरोदित्वरतरणिकिरणनिकुरुम्ब सम्मा-

जनीमुखेनावमार्जयन्त्यां प्रभातलक्ष्म्यां महोत्सवनिर्वहणवैयग्र्यसमाकुल-नगरवासिजनकोलाहलमखिलहरिदन्तरघूर्णमानमाकर्ण्य कुतोऽयमित्यव-धारयितुं प्रथमप्रहितेनेव निजसुतेनारुणेनालंकृतपुरोभागे समारुरुक्षति साक्षादन्तरीक्षं क्रमेण कर्मसाक्षिणि साधुनिर्वर्तित स्नानसन्ध्योपासनमुखा-ह्मुखकृत्यः प्रतिनवनिर्मापिताखिलकनकाकल्पामोचनप्रकल्पितानल्पका-न्तिरागत्य दैत्यारिमन्दिरं प्रदक्षिणीकृत्य च पंकजेक्षणं प्रविवेशसविशेष विहितवितानविततिसमेधित सुषमं प्रदक्षिणप्रसारि होमधूममण्डल मण्डितं तुलामण्डपम् ॥ VI

तत्राभ्यवन्दत पुरोधसमध्वरान्ते
गोत्रापतिः स्थविरबन्धुजनञ्च भक्त्या ।
वृन्दारकारिविजये विबुधाधिपवृन्द-
मिन्द्रं च वामनतनुस्स पुरेव शौरिः ॥ 42

कुतुकाकुलचेतसां जनाना-
मतुलामोदझरोनिमज्जनाय ।
स तुलामचलां वलारिमौलिः
क्रतुपूतामधिरोहति स्म धीरः ॥ 43

नेदुश्शंखास्तदानीं मृदुमृदु जुघुषु-
र्डिण्डिमाश्चण्डनादम्
तारं तूर्याः प्रणेदुर्जयजय निनदा-
श्चुक्षुभुस्सर्वदिक्षु ।
उच्चैरुच्चैरुरुच्चाटित निखिलरवं
मंगलोलूलुघोषाः ।
किं वा भूयोभिरुक्तैर्बधिरितभुवनः
कोऽपि कोलाहलोऽभूत् ॥ 44

भूयो भूयो भुवनमहितेर्भूरिभिर्भूरिभारै-
स्तूर्णं पूर्णं विदधति तुलासम्पुटं बन्धुवर्गे ।
वेदीमेतां निर्जरदिशि तदा पालयन् दिक्पतीनाम् ।
मध्यस्थायी शिथिलित पृथु श्रीमदः श्रीद आसीत् ।। 45

पूज्यैस्तुलारोहण साहसिक्य-
संरम्भ एवं परिणंस्यतीति ।
जवेन जम्बूसरिदम्बुचुम्बि
जम्बालपिण्डोऽयमधः पपात ।। 46

क्षितिभृदऽवभृथे वितन्यमाने
प्रतिनवया व्यलसत् श्रिया कयापि ।
निजतनुकान्तिजितस्य हेमराशे-
रपहृतयेव तदास्यवर्णलक्ष्म्या ।। 47

तदानीमानन्दप्रसरजलधिप्लावितजने
समाप्तेऽस्मिन् सम्यङ्निखिल मखमुख्ये यजने ।
विशामीशस्यासीत् प्रमदलहरी कापि महती
मनस्साधूनां हि स्वकृतसुकृतैरेव रमते । 48

नृपालक वलाहकस्तदनु दीनतादूनित-
द्विजातिवरचातक प्रकरनूतनप्रीतये ।
कणत्कनकरूपिकानिकर रूपिकामादरा-
दुदारकरकावलीमकिरदाकरः श्रेयसाम् ।। 49

आरूढे तमसां निहन्तरि तुलां देवे तदा भास्वति
स्फीतां काञ्चनवृष्टिमाकलयता व्यस्मायि लोकेन यत् ।
जानीमो न निदानमत्र कमपि प्रीत्याकुलेनाऽथवा ।
देशोऽयं किल केरलाभिध इति प्रायो भवेद्विस्मृतम् ।। 50

इति जगति जनानां हर्षपीयूषवर्षं
विदधदवनिपालः श्रीतुलाभारलक्ष्म्या ।
मुदितधरणिदेवश्रेणि विश्राणिताशी-
श्चिरमवतु विशाखो मेदिनीं मेदुरश्रीः ॥ 51

इति श्रीविशाखतुलाभारप्रबन्धे उत्तरभागः ।

रचितो राजराजेन
चरणाम्बुजसेविना ।
श्रीविशाखतुलाभार-
प्रबन्धोऽयं मुदेऽस्तु वः ॥

॥ शुभम ॥

VIŚĀKHATULĀBHĀRAPRABANDHA

Viśākhatulābhāraprabandha is a champu written by A. R. Raja Raja Varma (1863-1918) in his 22nd year. This is being published for the first time. The work was written in commemoration of a Tulabhara performed by Visakham Thirunal in A. D. 1885. This is a valuable contribution to the study of A. R. Raja Raja Varma and his works.

Price Rupees Five

Oriental Research Institute and Manuscripts Library,
University of Kerala, Kariavattom, Trivandrum.